

בועז סנג'רו: הגנה עצמית במשפט הפלילי

מאת

אהרן אנקר*, ג'ודי ברודר**

בספר "הגנה עצמית במשפט הפלילי" מנתח ד"ר סנג'רו את סייג ההגנה הפרטית ניתוח מקיף ויסודי מן ההיבט העיוני הכללי ומן הבחינה המעשית והמפורטת. הספר מורכב משמונה פרקים השזורים זה בזה כאשר כל אחד מהם מהווה את יסודותיו של הפרק הבא. שניים מבין שמונת פרקים מהווים לדעתנו את לב לבו של הספר: "רציונל ההגנה הפרטית" ו"יסודות ההגנה הפרטית".

המחבר רואה בפרק הפותח המציג את הרציונל להכרה בסייג ההגנה העצמית מפתח להבנת כל שאר פרקי המחקר וכפתרון לכל הדילמות שיציג ויפרט בהמשך. בתפיסה זו את ההצדקה להכרה בסייג רואה המחבר, ולא בכדי, כ"תזה המרכזית במחקר". לפני שפונה המחבר לניתוח תוכו של סייג ההגנה העצמית כתופעה פלילית ייחודית מציג הוא את הבסיס הכללי, הן את המוסכם והן את השנוי במחלוקת, שעליו נבנה סייג זה ואת מקומו ביחס לתופעות פליליות דומות. כך פותח המחבר בהצגת שתי ההבחנות הבסיסיות בדיני העונשין: ההבחנה בין הצדקים לבין פטורים וההבחנה בין עבירה לבין סייג (הגנה). תחילה, עומד המחבר בקצרה על ההבחנה המוסכמת בדרך-כלל בין הצדק לבין פטור, לאחריה מציג את המחלוקת סביב ההשלכות המיוחסות להבחנה זו, ולבסוף קובע כי יש מקום להבחנה מכוח תפיסתו ולפיה במשפט הפלילי יש לעשות כל הבחנה סבירה בעלת משמעות חברתית-ערכית מוסרית וכי לסייג ההגנה העצמית ה"נקי" אופי מובהק של צידוק. מטרת הפניה להבחנה זו וסיווג סייג ההגנה העצמית כהצדק הייתה בעיקר להיעזר בדיונים הרבים שנערכו על המושג "הצדק" לצורך הגדרתו ואפיונו של סייג ההגנה העצמית. למען הסר ספק מבהיר המחבר כי אין בכוונתו לגזור מסיווג זה פתרון אוטומטי לסוגיות שיעלה בהמשך, שכן הפתרון, כאמור, מצוי לגישתו ברציונל שעליו נשען סייג ההגנה העצמית. על ההבחנה בין עבירה לבין הגנה אין המחבר

* פרופסור, הפקולטה למשפטים אוניברסיטת בר אילן.

** מרצה במכללה האקדמית למשפטים ובפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר אילן.

מתעכב, שהרי היא "נקבעת באופן די ברור על ידי המחקר עצמו", אלא הוא עובר ישירות לניתוח ההשלכות העיקריות המיוחסות להבחנה זו. כל הניתוח מעלה נעשה כאמור כדי להגיע להבנת הרציונל להכרה בסייג ההגנה העצמית. את הדרך לרציונל המוצע על ידי המחבר עושה הוא בעיקר מתוך פרספקטיבה היסטורית ופילוסופית. בפרק זה יש התייחסות להיקף רחב של ספרות, משפטית ופילוסופית. אולם הצירוף של השיקולים ושקלולם הסופי מבטאים גישה ייחודית של המחבר. בעיקר אמורים הדברים לגבי מעמדו של השיקול בדבר הגנת הסדר החברתי-משפטי בעיצוב ההגנה. ראשית, לפני מסקנתו זו, המחבר סוקר את התאוריות המרכזיות להצדקת ההכרה בסייג ההגנה העצמית הן באופן כללי והן כל אחת לעצמה וכן את הביקורות עליהן שלהן הוא מוסיף מביקורתו הוא תוך ניתוח הביקורת לגישתו שאותה יפתח בהמשך.

הייחוד העיקרי של סייג ההגנה העצמית נמצא לדעת המחבר בשילוב של **מעשה** התקיפה עם **אשמתו** של התוקף; ויתור על דרישת האשמה חוטא לדעתו למהותו של הסייג. מהשילוב נובע אופיו הכפול של סייג ההגנה העצמית הן כמגן על האינטרס הלגיטימי של הנתקף והן כמגן על הסדר החברתי-משפטי.

ד"ר סנג'רו מציג גישה מתוחכמת במיוחד להבנת הרציונל להכרה בסייג ההגנה העצמית השוקלת אינטרס זה של הגנה על הסדר הציבורי, בכלל, ועל המערכת המשפטית, בפרט ("הגנת הסדר החברתי-משפטי") בעיצוב ההגנה מזווית ראייה רחבה ביותר של האינטרס הציבורי. גישה זו מאפשרת לו לשקול גם את זווית ראייתו של המתקיף ולא רק את זו של המתגונן. פעולה בלתי חוקית של התוקף מהווה, מעבר לפגיעה בפרט המותקף, גם התקפה זדונית על הסדר החברתי-משפטי הפוגעת בו. שני "הגורמים-בלעדיהם-אין לעניין הצדקת ההגנה הפרטית" הם אשמת התוקף וההגנה על הסדר החברתי-משפטי. היחס בין שני הגורמים מוצג על-ידי המחבר כך: עוצמתו של גורם הסדר החברתי-משפטי עומדת ביחס ישר למשקל האינטרס הנתון בסכנה ולאשמתו של התוקף. האוטונומיה של הפרט הנתקף היא גורם שלישי הכרחי, לדעת המחבר, אלא שלעתים ניתן לראות באינטרס של המדינה כבא במקום גורם האוטונומיה של הפרט. על אף החשיבות הרבה שהמחבר מייחס לגורמים שהציג כרציונל להכרה בסייג במסקנתו, אין הוא זונח גם את הגישות האחרות שהוצגו, והוא מציג מבחן הכולל את כל הגורמים המרכזיים ומאזן ביניהם כאשר כל אחד מהם נגזר ביחס ישר מעוצמתו וממשקלו של הגורם האחר.

לאחר הצגת הסקירה העיונית והסקת המסקנות הנובעות ממנה פונה ד"ר סנג'רו בפרק ד לספר לניתוח יסודות סייג ההגנה העצמית. בפתחו של פרק זה הציב המחבר שתי מטרות (ובשתיהן עמד): (1) פריטת סייג ההגנה העצמית לפרטי יסודותיו והובלת הקורא דרכם אחד לאחד עד להיחשפות השלם; (2) בחינת מידת הפירוט הרצויה של יסודות הסייג בחוק. ד"ר סנג'רו בודק את הסוגיות המשפטיות המשניות של סייג ההגנה הפרטית אחת לאחת לאור פרטי הרציונל להכרה בסייג כפי שהציגם.

מהרציונל להצדקת הסייג גזור המחבר את מאפייניו. לעניין היסוד העובדתי של סייג ההגנה העצמית מסיק המחבר את המסקנות האלה: 1. היקף התחולה של הסייג – כללי, אין להגביל תחולתו מראש לעבירות מסוימות, אין לשלול תחולתו על התנהגויות באפס מעשה; 2. אין להגביל מראש את הערכים החברתיים שההגנה עליהם מוצדקת; 3. מקור הסכנה – תוקף אחראי בפלילים המבצע תקיפה בלתי חוקית; 4. במונח "תקיפה" נכללת כל פגיעה העלולה לפגוע באינטרס לגיטימי של הנתקף. 5. אין מקום לדרישת חומרת מינימום של סכנה; 6. דרישת הנחיצות האיכותית והכמותית של הפעולה; 7. דרישת המיידיות; 8. בדרישת פרופורציה כדרישה הכרחית אך גמישה רואה המחבר כמשקפת את כל הגורמים להצדקת סייג ההגנה העצמית; 9. מעקרון הפרופורציה נובעת חובת הנסיגה.

אשר ליסוד הנפשי הנדרש לאור הרציונל להכרה בסייג ההגנה העצמית קובע ד"ר סנג'ור, כי הפועל בגדר הסייג, כשהוא אינו מודע להתקיימות יסודות ההגנה העצמית, עובר עבירה שלא מתוך אילון אלא משיקולים פליליים. מעשהו העברייני פוגע בסדר החברתי-משפטי. מרציונל זה מסיק המחבר כי נוסף על מודעות העושה לקיומן של הנסיבות המצדיקות גם נדרשת מטרה, אם כי לא בהכרח בלעדית, להתגונן או להגן. בפרק הבא מציג המחבר הבחנות פנימיות שונות הנגזרות מסייג ההגנה העצמית בעיקר תוך התמקדות בהגנה על האחר ובהגנה על בית המגורים. גם בחינה זו נעשית תוך הצגת הזיקה בין היפותוזות קונקרטיות אלו של סייג ההגנה העצמית לבין מאפייני הסייג והרציונל לו שעליהם עמד המחבר בפרקים הקודמים.

הפרק הבא מהווה סקירה של סייג ההגנה העצמית "רבתני", כולל הרחבה של הסייג מעבר למאפייניו הפנימיים, הרחבה שנגר חלקה יוצא המחבר. ד"ר סנג'ור, נאמן לשיטתו, מנפה מתוך הסייג, לאור הרציונל להכרה בסייג ההגנה העצמית, את אותן סוגיות "שראיתן כסוגיות של הגנה עצמית היא מוטעית" לדעתו, כגון הדיפת תוקף חסר אשמה; התגוננות מפני תוקף חסר שליטה; פגיעה בקרבן תמים והפסקת היריון בסיכון גבוה. בנוסף, בוחן המחבר במסגרת זו את הסוגיות האלה: הגנה עצמית מדומה; חריגה מתנאי הסייג; כניסה מלווה אשמה למצב של התגוננות והתגוננותן של נשים מוכות.

מסקנותיו של המחבר מבוססות היטב. דבריו עקביים ומאירים וברובם משכנעים. גם כאן, החידוש שבספר אינו במסקנה זו או אחרת לגבי עניינים מפורטים אלה, שהרי השאלות כבר נדונו רבות בפסיקה ובספרות, וכמעט שאין עמדה אפשרית מן הבחינה הלוגית שעדיין לא באה לידי ביטוי על-ידי מאן דהוא – כי אם בשימוש שהמחבר עושה במסקנותיו בעניין הרציונל של ההגנה לגבי השאלות המפורטות הרבות. בפרק זה מוכיח המחבר שהמבנה העיוני שהוא בנה הוא יציב מספיק כדי לבסס עליו מערכת של הסדרים בפרטים. בהקשר אחרון זה נציין במיוחד את השימוש שהמחבר עושה בשיקול הסדר החברתי-משפטי, העומד כאמור במרכז תפיסתו, כדי להכריע במחלוקת בשאלה אם יש להתנות את ההגנה בכך שהמתגונן פועל לשם הגנה מפני תוקף או שמא מספיק שמעשיו מגנים על הנתקף בפועל. המחבר מעיר, בצדק, כי מעשה שמגן על נתקף באופן מקרי אך

לא נועד לכך, אינו משרת את הסדר החברתי־משפטי כי אם פוגע בו. הערה זו יפה היא, ולמיטב זיכרונו, היא לא הועלתה על־ידי אחרים. שיטת העבודה, תוכנה וצורתה הינם ראויים. יש בהן הביורור העיוני הנדרש תוך הסקת מסקנות מאוזנות מן המסגרת התאורטית. יש בהן גם איזון טוב בין שאלות הכלל לבין שאלות הפרט. הכתיבה רהוטה וברורה ומקלה על הקורא.

ראויה לציון מיוחד ההפניה הרחבה למקורות מהמשפט העברי. מטבע הדברים, המשפט העברי עסק בנושא ההגנה העצמית יותר מבחלק ניכר מנושאים אחרים במשפט. גם בעידן המודרני כתבו חוקרים על ההגנה העצמית בהקשרו של המשפט העברי יותר משכתבו בתחומים אחרים. המחבר עשה שימוש רחב ונאה במחקרים בתחום זה. הצלחתו מוכיחה שניתן להיעזר במשפט העברי כמקור משפטי.